

**СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА
ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ
В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗМІН
(1996-2007 рр.)**

У статті проаналізовано стан наукової розробки дослідження проблеми реформування вищої школи в Україні в умовах соціально-економічних змін (1996-2007 рр.). Досліджено джерельну базу даної проблеми на основі архівних, документальних та наукових матеріалів.

Ключові слова: наукова розробка, реформування вищої школи, соціально-економічні зміни, формування нового суспільства, національна політика, стандартизація вищої освіти.

В статье проанализировано состояние научной разработки исследования проблемы реформирования высшей школы в Украине в условиях социально-экономических преобразований (1996-2007 гг.). Исследованы источники данной проблемы на основании архивных, документальных и научных материалов.

Ключевые слова: научная разработка, реформирование высшей школы, социально-экономические изменения, формирование нового общества, национальная политика, стандартизация высшего образования.

In the article, consisting of scientific development of research of problem of reformation of higher school is analysed of in Ukraine in the conditions of socio-economic changes (1996-2007). Investigational a spring base of this problem on the basis of the documentary and scientific materials archived.

Keywords: scientific development, reformation of high school, socio-economic changes, forming of a new society, national policy, standardization of higher education.

Актуальність дослідження полягає у суспільному значенні системи вищої школи в Україні, впливу вищої освіти на соціально-економічні зміни в період 1996-2007 рр. в історичному аспекті даної проблеми. В наш час є багато наукових публікацій, які присвячені окремим складовим реформаційних процесів у системі вищої освіти в Україні, аналізу окремих архівних матеріалів та документів, але комплексне дослідження джерельної бази відсутнє, що зумовило вибір теми для написання наукової статті.

Мета написання статті полягає у загально-теоретичному обґрунтуванні важливості обраної теми.

Ступінь дослідження даної проблеми. Питання стану наукової розробки та джерельної бази реформування вищої школи в Україні в умовах соціально-економічних змін (1996-2007 рр.) досліджувалися в працях Т.М. Боголіб, Т.Є. Оболенської, В.М. Огаренка, Г.С. Черевичного.

Беручи до уваги, що історичні знання складають чи не найбільший пласт наукових знань сучасної цивілізації, стає зрозумілою нагальна потреба звернути увагу на висвітлення проблем розвитку вищої школи в науковій літературі.

Актуальність досліджуваної теми зумовила велику увагу фахівців до неї. Впродовж 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст. вийшло чимало праць як загально-теоретичного характеру дослідження розвитку вищої освіти України, так і спеціально-проблемні дослідження.

Діяльність вищої школи неможливо проаналізувати ізольовано від розвитку українського суспільства і держави у визначений період.

На широкому історичному фоні розглядають події становлення незалежності української держави та вплив цього процесу на інші сфери суспільного життя. Серед цих праць, перш за все, слід виділити такі колективні роботи та монографії, як «Україна на зламі історичних епох. (Державотворчий процес 1995-1999 рр.)», авторами якої є Алексєєв Ю.М., Кульчицький С.В. та Слюсаренко А.Г.; «Україна 1991-1995 рр.: Тіні минулого чи контури майбутнього? (Нариси з новітньої історії)», написана Бойком О.Д.; «Україна: альтернативи поступу. Критика історичного досвіду» (автори Кремень В., Табачник Д. та Ткаченко В.), а також «Україна на перехідному стані. Політика, економіка, культура» та «На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні» Колодія А., Литвина В.М. «Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.) і «Україна на межі тисячоліть (1991-2001 рр.)».

Загальнотеоретичне обґрунтування важливості обраної теми відображено у наукових дослідженнях Ю.М. Алексєєва «Україна: освіта і держава (1987-1997)» і «Думать, сиять, не ждять ...», Б.С. Гершунського «Философия образования для ХХІ века. (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций)», В.С. Журавського «Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні», де висвітлено проблеми розвитку вищої освіти в Україні, а також роль освіти в державотворенні та розвитку культури, розглянуто питання адаптації вищої освіти у процесі глобалізації та інформатизації суспільства, розкрито роль інформаційних технологій навчання, культури та соціальної роботи у вихованні студентської молоді.

У працях К.В. Корсака «Світова вища освіта: порівняння і визнання закордонних кваліфікацій і дипломів», В.Г. Кременя «Освіта і наука України: шляхи модернізації», Т.В. Фінікова «Сучасна вища освіта: світові тенденції і Україна», В.А. Яблонського «Вища освіта України на рубежі тисячоліть» [17, 18, 37] підкреслюється провідна роль освіти у розвитку суспільства і держави, вказується на те, що у сучасному суспільстві освіта, і, безумовно, вища освіта, набуває особливої ваги, бо покликана забезпечити підготовку суб'єктів соціальної дії до розв'язання глобальних завдань, які стоять перед людством. Підготовка нових поколінь до здійснення соціальних та професійних функцій потребує все більш тривалого та складного навчально-виховного процесу.

Новим підходом до висвітлення проблеми розвитку вищої освіти характеризується робота Батченко Л.В. та Череватського Д.Ю. «Развитие системы высшего образования в Украине в период рыночных преобразований» [4], у якій доведено залежність між чисельністю студентів навчальних закладів та макроекономічними і демографічними факторами, які є головними причинами диспропорції у системі підготовки кадрів найвищої кваліфікації.

У праці Навроцького О.І. «Вища школа України в умовах трансформації суспільства» [21] основна увага приділена аналізу праць, в яких відображено стан та розглянуто питання про перспективи розвитку вищої освіти в Україні у 90-х рр. ХХ ст. У цих працях розглянуті явища у вищій освіті нашої держави першої половини вказаного періоду. Вказана монографія Навроцького О.І. також висвітлює історичний розвиток вищої школи в Україні та розкриває суть змін, які відбулися у процесі формування нового суспільного, соціально-економічного статусу України та їх вплив на систему вищої освіти. Розглядаються питання змін і новацій, пов'язаних

з утворенням незалежної держави України, має місце велика кількість статистичної інформації щодо кількості вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації, кількості студентів, рейтингу спеціальностей і спеціалізацій. Дуже широко висвітлені соціальні проблеми вищої освіти. Вища освіта висвітлюється суцільним пластом без поділу на галузеву.

У монографії Кігеля Р.Ю. «Вища школа і перехід до ринкової економіки» [15] дається характеристика системи вищої освіти в Україні, розглядаються найважливіші особливості сучасного стану розвитку вищої школи, а також питання економічної бази вищої освіти у зв'язку з переходом до ринкової економіки. Розкриваються особливості та основні види науково-педагогічної праці, критерії її обліку та оцінки, обґрунтовуються поняття «трудомісткість навчального процесу» і «вартість підготовки спеціаліста з вищою освітою», розроблені методики визначення і диференціації нормативів штату професорсько-викладацького складу і стабільних економічних нормативів бюджетного фінансування вищих навчальних закладів. Проаналізовано зв'язок цих проблем з актуальними завданнями розвитку сфери вищої освіти на сучасному етапі.

Нормативні основи реформування вищої школи, які визначають напрями цього процесу і у вищих навчальних закладах України, а також місце, роль освіти та науки в період розбудови громадянського суспільства і розвитку ринкових відносин у сучасній Україні, розкриті у вже згадуваній монографії Кременя В.Г. «Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи)» [17] та колективній праці «Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні».

Дагабян А.В., Михайличенко А.М. у монографії «Некоторые проблемы формирования системы образования» [10] висуває на розгляд проблеми, які виникають при формуванні та реформуванні системи освіти, а саме чинники, що впливають на систему освіти (економічні, соціальні): сучасні інформаційні технології, технологія підготовки і перепідготовки спеціалістів, новизна в сучасних методах навчання, загальна структура системи освіти та її оптимізація в умовах її реформування. Автори монографії приділяють значну увагу підготовці кадрів для всіх галузей промисловості, так як в Україні вона має досить великий потенціал. Судження і висновки з цього питання допомагають розкрити особливості реформування вищих навчальних закладів зміни структури, напрямів і форм навчально-виховного процесу.

Особливої уваги заслуговують наукові доробки В.П. Андрущенка «Теоретико-методологічні засади модернізації вищої освіти в Україні на рубежі століть» і «Освіта України у світлі суспільних проблем і суперечностей», В.М. Бебика «Національна освітня політика та проблеми входження України у світовий інтелектуальний простір», Н.І. Дудки «Высшая школа Украины: стратегия управления и проблемы реформирования», В.П. Кіпеня «Вища освіта в системі цінностей цивілізації XXI століття», В.А. Ямкового «Вища освіта за роки незалежності. Статистичний аналіз» [2, С. 5-13; 1, С. 111-117; 5, С. 221-234; 13; 39]. У них підкреслюється роль вищої освіти як стратегічного ресурсу людства, базового елемента національної безпеки країни, механізму становлення творчої і духовної особистості.

Необхідно відмітити наукові статті В.І. Масальського «Соціальна стратифікація сучасного українського суспільства» і «Вища освіта на рубежі XX – XXI століть: нові орієнтири розвитку» [20, С. 258-262], з яких дослідники доводять, що соціальна структура безпосередньо пов'язана зі станом вищої освіти, і чим досконаліше остання ланка, тим чіткіше складається соціальна структура.

Підкреслюється залежність соціальної стабільності у суспільстві від рівня розвитку вищої освіти. Кризь реалії вища освіта кінця XX ст. виходить на нові

орієнтири розвитку, серед найважливіших – створення нової національної моделі вищої освіти України.

Розглянуті праці, безумовно, відіграли значну роль у розвитку дослідження проблеми вищої школи України, допомогли зорієнтуватись у головних напрямках еволюції вищої освіти і виявити труднощі цього процесу у 90-ті рр. ХХ ст., хоча проблемно-ключові питання на знайшли історичного аналізу.

Суть, особливості, напрями та конкретні завдання реформування вищої школи багатопланово розкриті у науково-практичному посібнику «Проблеми реформування системи вищої освіти в Україні», автором якого є Сидоренко О.Л. У ній, згідно з Державною національною програмою «Освіта: Україна ХХІ століття» і законом «Про освіту», викладені головні завдання освіти в незалежній Україні [30, С. 6].

Особливості та етапи реформування системи вищої освіти, які виявлялися в ході перебудови структури та форм організації навчально-виховного процесу, розкриті у праці Фінікова Т.В та Шарова І.О. «Вища освіта України: ліцензування і акредитація». Це дослідження присвячене актуальним проблемам зародження і сучасного стану системи ліцензування та акредитації вищих навчальних закладів в Україні. Автори приділяють значну увагу процесу її розвитку в контексті становлення національної освітньої системи на фоні світових тенденцій організації моніторингу якості вищої освіти. У праці наводяться не лише приклади перебудови структури та організації навчального процесу у державних вищих навчальних закладах, а й водночас багатопланово аналізується діяльність недержавних вищих навчальних закладів. Автори представляють їх як базу створення умов для реформування освіти в цілому, наближенні її змісту, структури до сучасних умов. Значна увага приділена питанню про фінансування вищої освіти, яке розглядається як найгостріша сучасна проблема вищої освіти в Україні. На конкретних прикладах показано, що недостатнє і нестабільне фінансування вищої освіти породило серйозні негативні наслідки (зниження еквівалентного коефіцієнту зарплати викладачів по відношенню до її рівня в інших галузях народного господарства; зменшення витрат на стипендії, придбання обладнання, проведення капітального ремонту). Це, зокрема, призвело до того, що значна кількість викладачів із державних вищих навчальних закладів перейшли до недержавних, де рівень оплати праці був вищим. Чимало із них перейшли на роботу до бізнес-структур, а цілий ряд – виїхали за кордон. Вказані положення стосуються процесів, які відбуваються і у зв'язку з процесом реформування вищих навчальних закладів.

Слід зазначити, що працям про освітянську сферу періоду незалежності України притаманна більша об'єктивність і розширення тематики, оскільки дослідникам стали доступні значні архівні джерела. Автори звертають увагу не тільки на успіхи у розвитку системи освіти, а й зупиняються на прорахунках, з'ясовують їх причини та практичні наслідки для різних напрямів освіти. В історичній літературі з'явилися праці, присвячені наслідкам національної політики в галузі освіти та суспільно-політичній атмосфері діяльності вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації, в оцінці офіційної влади. Але, разом із тим, залишаються маловивченими питання зміни організації навчально-виховного процесу, підготовки та підвищення кваліфікації науково-педагогічних співробітників, аналізу матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів.

Прагнення до розв'язання завдань вищої освіти в нових умовах незалежної України проявилися у схильності її представників до публічного обговорення своїх проблем на наукових та науково-практичних конференціях. За останнє десятиліття було проведено немало конференцій, присвячених вищій школі України.

Так важливі аспекти, суть, напрями та конкретні завдання реформування системи вищої освіти в незалежній Україні розкриваються у матеріалах Всеукраїнської науково-практичної конференції «Концептуальні засади модернізації системи

освіти в Україні» [16]. У збірнику матеріалів конференції виділені розділи: «Теоретико-методичні засади модернізації освіти в Україні»; «Модель фахівця XXI століття»; «Становлення безперервної освіти в Україні», «Гуманітаризація освітнього простору – головний напрямок модернізації освіти», «Кадрова політика у системі освіти», «Виховання студентської молоді – невід’ємна складова освітнього процесу», «Сучасні технології в освіті».

Важливі аспекти досліджуваної проблематики певною мірою висвітлені у виданих за матеріалами конференції публікаціях Лемківського К.М. «Стратегія і перспективи розвитку вищої освіти в Україні», Сердюка А.Д., Амбросова А.Є. «Общественный мониторинг качества высшего образования», Войтовича Т.Н. «К вопросу о социальной защите украинского студенчества», Михайлова Е.Г. «Студенчество как интеллектуальный потенциал общества», Алексійова О.А., Лисенка С.А. «Методологічно-педагогічні основи студентського самоврядування», Малахова Ж.Д. «Воспитание активной жизненной позиции современного студента» та Красікової Т.І. «Стандартизація вищої освіти».

Сучасні проблеми вищої освіти України стали предметом обговорення учасників міжнародної науково-практичної конференції, проведеної 17-18 квітня 1996 р. в Києві. Так особливості та напрями реформування системи вищої освіти в Україні розглянуто в працях Андрущенко В.П. «Вища освіта України на шляху радикальних змін», Зюзіна І. «Гуманістична парадигма в освіті», Павленко А.Г., Стешенко С.В. «Проблеми реалізації нової парадигми вищої освіти в Україні», Степка М.Ф. «Ступенева освіта – місце в системі реформування вищої освіти та проблеми впровадження».

У вересні 1996 року у Києві відбулася міжнародна науково-практична конференція, присвячена проблемам ступеневої вищої освіти. У збірнику тез доповідей на конференції відображені перший досвід її впровадження, в тому числі у вищих навчальних закладах, та перспективи її вдосконалення та утвердження.

28-31 жовтня 1996 р. у Чернівцях відбулася Міжнародна науково-практична конференція, присвячена проблемам неперервної освіти України. Для розуміння стану вищої освіти як складової частини системи неперервної освіти та проблем розбудови її системи варто ознайомитися з матеріалами деяких учасників цієї конференції, а саме: Ніколаєнко С.М. «Використання історичного досвіду при підготовці робітників, спеціалістів для сучасного сільського господарства», Бутівщенко С.В. «Неперервна вища професійна освіта в Україні: історія, тенденції, перспективи розвитку», Кузьминський А.І. «Проблеми кадрового забезпечення при формуванні національної системи освіти», Каплун А.В. «Реформування сільсько-господарської професійної освіти в Польщі».

Чимало учасників цих конференцій виступали з ґрунтовними доповідями, які мають науковий характер і розглядають вищу освіту через призму соціальної філософії, соціології, права, теорії державного управління, педагогіки. Але ці виступи цінні не лише тим, що в них зроблено спроби наукових узагальнень та наведено цікаві фактичні данні, а тим, що вони є проявом ставлення їх авторів до проблем, з якими вони зустрічаються у повсякденній роботі.

Тези виступів, опубліковані в матеріалах цих конференцій, деякими з їх учасників були розгорнуті у наукові статті, які друкувались у періодичних виданнях та часописах, таких як «Вища освіта України», «Вища школа», «Економіка України», «Нові технології навчання», «Освіта і управління», «Постметодика», «Рідна школа» та ін.

Важливі узагальнення містяться у статті «Розвиток вищої освіти в Україні: тенденції, проблеми та шляхи їх вирішення», в якій Грішнова О. обґрунтувала важливість і необхідність наближення структури освітньо-кваліфікаційних рівнів у вищих навчальних закладах України до світових стандартів.

Має важливе значення у плані сучасних досліджень і робота Сопівника Р.В. «Зростання ролі студентів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів України: історичний аспект (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.)» [31]. Ґрунтовний аналіз вивчених праць проведено у доповіді «Історіографія та джерельна база досліджень з проблем становлення сучасного студентського руху», з якою він виступив на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Студентський рух у сучасній Україні: реалії та перспективи розвитку» [32].

Події і явища суспільного життя України названі дослідники прагнуть аналізувати, враховуючи проблеми сьогодення. Такий підхід має свої переваги, так як дозволяє виявити безпосередні механізми і фактори, які впливають на становище вищої освіти і визначають найближче її майбутнє.

Важливим історіографічним науковим надбанням є дослідження Боголіб Т.М. Так у монографії «Ринкова модель вищого навчального закладу» розглянуто проблему побудови ринкової системи вищої освіти, а в монографічній роботі «Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період» науково висвітлено основу фінансового забезпечення, поняття фінансового менеджменту, визначено сучасні методи фінансового управління активами і капіталом ВНЗ, його інвестиціями і грошовими потоками, що значно допомогло нам у визначенні проблематики дисертації та при аналізі питань фінансування вищої школи [6].

Серед інших монографій і дисертацій певний інтерес мають монографія А.М. Алексюка «Педагогіка вищої освіти України», дисертації Г.С. Черевичного «Розвиток вищої освіти в Україні у другій половині 80-х рр.» та В.М. Огаренка «Розвиток недержавної вищої школи в Україні (кінець 80-х – 2001 рр.)», колективна праця (за ред. В.І. Астахової) «Крізь терни... Нариси становлення приватної вищої освіти в Україні» та дослідження Дж. Стетара «Оновлення та реформа вищої освіти: приватна вища освіта в Україні у 1991-1996 рр.» [24; 18]. У першій роботі приділялась увага змінам у правових засадах вищої освіти протягом останнього десятиріччя ХХ ст., у другій – стану матеріально-технічної бази вищої школи України на початку 90-х рр. У останніх трьох працях розглядалось нормативно-правове забезпечення діяльності ВНЗ недержавної форми власності та констатувалась недосконалість їх матеріально-технічної бази, і хоча хронологічно вони не дотичні з нашим дослідженням, але дали змогу виявити причини та наслідки становища вищої освіти в наступні періоди реформування.

У визначений період з'явилося не так вже багато наукових статей, в яких знайшло відображення «кадрове» питання. У низці цих праць назвемо статті В.М. Троян «Українські вчені за кордоном: «відплив умів» чи збагачення та М.П. Стріхи «Українська наука: на роздоріжжі між небуттям і відродженням». Фахівці відмітили, що загальне зменшення наукових співробітників, зростання середнього віку кандидатів і докторів наук, «відплив умів», на жаль, характеризували розвиток вищої освіти в останнє десятиріччя ХХ ст.

У більшості з названих у розділі праць, як і у деяких публіцистичних замітках, визначалося, що саме державі і потрібно відігравати значно активнішу роль у вирішенні проблем вищої освіти, у т. ч. і кадрового питання [38; 3; 25; 26]. Як бачимо, питання кадрового забезпечення ВНЗ України порушувалося у науковій літературі й визначалося більшістю дослідників одним з пріоритетних. Незважаючи на це, системного розгляду воно, на жаль, майже не отримало.

Вирішити поставлені у роботі завдання можливо на основі комплексного використання друкованих та архівних матеріалів, які складають джерельну базу даної проблеми. Усі джерела поділено на групи за принципом походження та функціональним призначенням.

Першу групу джерел становлять загальнодержавні документи, створення яких забезпечує правові основи і для діяльності ВНЗ України. Їх аналіз допомагає

зорієнтуватися у державній політиці щодо окресленої проблеми. Серед них маємо назвати, перш за все, Конституцію України 1996 р., затверджену Кабінетом Міністрів України Національну програму «Освіта. Україна XXI століття» (1993), закони України «Про освіту» (1991 р.) (з доповненнями і змінами), «Про вищу освіту» (2002 р.), оприлюднену й схвалену на II Всеукраїнському з'їзді освітян України (2001 р.) та прийняту у 2002 р. Національну доктрину розвитку освіти України в XXI ст., головна мета яких полягає у піднесенні вітчизняної освіти, зокрема вищої, до світового рівня. Підкреслюється нагальна необхідність реорганізації існуючої системи освіти з урахуванням політичних, економічних і духовних змін в українському суспільстві.

Вказані законодавчі акти відповідним чином визначили стратегію подальшого розвитку освітянської сфери у роки незалежності. До них ще треба додати Закони України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності» від 13 грудня 1991 р. зі змінами та доповненнями, «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р., «Про науково-технічну інформацію» від 25 червня 1993 р., «Про концепцію національної програми інформатизації» від 4 лютого 1998 р. Відмінною рисою останнього законодавчого акту було те, що в ньому стосовно процесу інформатизації науки, освіти і культури вказувалися результати, які мали бути досягнуті найближчим часом. Серед них – підвищення якості навчання, розвиток змісту методів і засобів навчання до рівня світових стандартів, й головне – першочерговим завданням визнавалося створення глобальної комп'ютерної мережі освіти та науки.

До цієї групи джерел відносяться й відповідні укази Президента України, у яких здійснювалось нормативно-правове забезпечення діяльності ВНЗ, визначались пріоритетні напрямки підготовки фахівців та заходи щодо вдосконалення цього процесу. Найважливіші – «Про заходи щодо державної підтримки освіти в Україні» від 9 червня 1994 р., «Про основні напрями реформування вищої освіти в Україні» від 12 вересня 1995 р., «Про положення про національний заклад (установу) України» від 16 червня 1995 р. із змінами та доповненнями, «Про надання деяким вищим навчальним закладам статусу національних» від 11 вересня 2000 р., «Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти України» від 17 лютого 2004 р. [94; 93], а також постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про державний вищий навчальний заклад» від 05.09.1996 р., «Про ліцензування, атестацію й акредитацію навчальних закладів» від 12.02.96 р., «Про документи про освіту та вчені звання» від 12.11.97 р., «Про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів» від 5.04.94 р. та деякі інші.

Найголовнішим освітянським законом, який передбачав створення нової системи вищої освіти й здебільшого визначав пріоритетні напрямки розвитку вищої освіти протягом 90-х рр., був уже згадуваний закон «Про освіту» 1991 р. У преамбулі вперше завданням освіти визначено спочатку формування особистості як громадянина, а вже далі зроблено акцент на фаховій підготовці. Проте даний закон – не закон прямої дії, а відтак його життєздатність залежала від нормативних та методичних матеріалів, що мали втілюватися в життя наказами, рішеннями колегії органів управління освіти, державних комітетів, комісій та ВНЗ.

Визначені матеріали складають наступну групу джерел – діловодну документацію. Серед них, насамперед, треба відмітити «Програму розвитку народної освіти України на перехідний період (1991-1995)», відповідно до якої планувалось прийняти 150 підзаконних нормативно-правових актів, Наказ Державного комітету України з преси від 10 жовтня 1991 р., яким скасовувалась система обмежень на випуск вищими навчальними закладами наукових і навчальних видань, а також «Республіканська програма розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР» 1990 р., яка, незважаючи на те, що була

прийнята за радянських часів, в окремих аспектах продовжувала діяти у роки незалежності.

До цієї групи джерел відносяться й такі важливі документи, як Накази Міністерства освіти України (з 1999 р. Міністерства освіти і науки): «Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах» від 2 червня 1993 р., «Положення про ступеневу систему освіти в Україні» від 21 серпня 1993 р., «Про затвердження Положення про державну атестацію вищих закладів освіти» від 22 травня 1996 р., про підсумкові дані Всеукраїнських студентських олімпіад зі спеціальності «Історія» за 1991-2000 рр. тощо [28].

Цінність для обраної проблеми дослідження має праця «Документы об образовании: проблемы признания и сравнимости. Краткое руководство», в якій зроблено порівняльний аналіз документів про освіту України та світу. Це, певним чином, має сприяти налагодженню взаємовідносин освітян України з колегами з інших країн світу у справі визнання дипломів про вищу освіту та інших документів. Особливо ця обставина постає актуальною в контексті проголошеного керівництвом нашої держави одного з провідних напрямків зовнішньої політики України – інтеграції у єдиний європейський простір.

До наступної групи джерел належать опубліковані і неопубліковані архівні документи і матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (архів МОНУ), обласних державних архівів, а також ВНЗ.

Значний масив документів знаходиться у фондах 4621 та 166 державного архіву МОНУ, які розміщені в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). 166 фонд містить накази Міністра освіти України, документи засідань колегії міністерства, доповідні записки, зведені статистичні звіти, звіти про роботу аспірантури і докторантури, плани по будівництву об'єктів освіти, зведені звіти про фінансово-господарську діяльність міністерства, але всі документи обмежені 2000 роком, після якого не було надходжень до схову архіву від Міністерства освіти і науки України. Зокрема, використані за період від 1996 до 2000 року накази Міністерства освіти з основної діяльності вищої школи [5, 11, 12].

Опрацювання вищезгаданих архівних джерел дозволило простежити провідні напрямки роботи ВНЗ, звернути увагу на ті заходи, які впроваджувались у цей процес, проаналізувати головні проблеми та недоліки, з якими освітні заклади спіткалися на цьому шляху, а також встановити дійсний професорсько-викладацький склад ВНЗ, вивчити специфіку їх роботи у визначений період. Нерегулярність цих документів створює низку труднощів. Переважна більшість звітів, на жаль, не містить вичерпної інформації про всі найважливіші події внутрішнього життя вузів.

Необхідними для даного дослідження виявилися статистичні збірники та довідкові видання, що утворюють четверту групу джерел – статистичні збірники показників ВНЗ. Серед них треба назвати «Дані про розвиток освіти в Україні» (публікації Міністерства освіти про деякі річні показники в освітянській сфері протягом 90-х рр.), «Народне господарство України» та «Україна у цифрах» (публікації Міністерства статистики протягом 90-х рр.), статистичні дані до засідань колегії Міністерства освіти за річними підсумками (стосовно вищих навчальних закладів).

Інформація у довідкових виданнях доповнює матеріали інших груп джерельної бази. У 1998 р. Міністерством освіти підготовлено працю «Національна система вищої освіти України», в якій визначалися законодавчі засади діяльності ВНЗ [22].

Загальну інформацію про ВНЗ України, їх структуру, умови прийому та навчання знаходимо у двотомній «Вищій освіті України», «Довіднику навчальних закладів України», «Довіднику для вступників до вищих навчальних закладів за 2000 рік», короткому довіднику «Вища освіта України», інформаційному довіднику «Вищі

навчальні заклади України», двох виданнях «Нового довідника для вступника до вищого навчального закладу» [7; 9; 23]. Порівняльний аналіз всеукраїнських довідників, які виходили протягом 90-х рр. ХХ – на початку ХХІ ст., допомагає прослідкувати загальні зміни, що відбувалися у системі вищої історичної освіти у визначений період.

Надзвичайно корисним для дослідження виявився довідник «Вищі навчальні заклади України. В 2-х тт.» (упорядник О.О. Телемко), який вийшов у 1995 році. У ньому наводилися дані про деканати факультетів, рівні акредитації визначених підрозділів, вказувалися спеціальності і основні дисципліни, що вивчалися. Пропонувалась інформація про наявність аспірантури та докторантури у ВНЗ, та з якого року вони працюють. Знайшли відображення у даному довіднику якісні і кількісні показники професорсько-викладацького складу факультетів. До того ж визначались основні напрями науково-методичної роботи, зв'язки з іншими науковими установами країни та зарубіжжя, а також елементи матеріально-технічної бази деяких факультетів (лабораторій, музеї і т. ін.). Але слід зауважити, що деякі дані потребували уточнення, бо інформація «...подекуди бралась з анкет, оголошень, приймальних комісій».

Крім всеукраїнських, у роботі застосовувалися й деякі довідкові дослідження окремих регіонів (насамперед, обласні) та ВНЗ України, у яких відображено специфічні риси підрозділів того чи іншого регіону нашої країни. Зупинимось і на деяких з них. Вузькододіткові дані про факультети регіонів знаходяться у довідкових виданнях Донецької і Кіровоградської областей, Закарпаття, АР Крим, міста Харкова.

Науково-інформаційному та частково матеріально-технічному забезпеченню історичних підрозділів у першій половині 90-х рр. ХХ ст. присвячено довідники «Київський Слов'янський університет...», «Сторінки історії Волинського державного університету...», «Історія Дніпропетровського університету», «Український державний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова». У двох останніх працях відмічаються й нові заходи щодо вдосконалення навчально-виховного процесу (використання активних методів навчання, збільшення годин на самостійну роботу студентів, підготовка нової навчальної літератури, інформатизація навчання тощо).

У двох працях «Донецький державний університет» (1998) та «Донецький національний університет» (2002) вміщено значну кількість довідкового матеріалу щодо матеріально-технічної, науково-інформаційної та кадрової бази діяльності вказаного ВНЗ протягом усього останнього десятиріччя ХХ ст. [11; 12].

Міжнародному співробітництву Одеського національного та Прикарпатського державного університетів приділялась значна увага в «Історії Одеського університету (1865-2000)» та виданні «Прикарпатський університет: здобутки і перспективи», які побачили світ у 2000 році. Автори довідників переконливо довели важливість наукових контактів з фахівцями зарубіжних країн для обміну досвідом у справі викладання [14].

Важливими для дослідження є також матеріали періодичної преси: «Освіта», «Освіта України», «Шлях освіти», «Управління освітою», «Вища освіта України», «Вища школа», «Рідна школа», «Історія в школах України», «Історія України», «Сучасність», «Український історичний журнал», «Урядовий кур'єр», «Голос України», «Українське слово», «День», «Дзеркало тижня», «Шлях перемоги», «Київська старовина», «Комсомольська правда в Україні», «Розбудова держави», «Віче» та ін., регіональної преси та багатотиражок ВНЗ України. У них відібрано матеріал, який певним чином доповнив інші джерела. Відзначимо те, що іноді у центральній пресі друкувалися проекти законодавчих актів про освіту [19; 29; 8].

Останню групу джерел складають матеріали інформаційної мережі Інтернет. Автор ознайомився з вмістом сайтів переважної більшості підрозділів ВНЗ [40, 41,

42, 43, 44, 45]. За допомогою цієї інформації можливо скласти уявлення про науково-педагогічні кадри та науково-інформаційну базу ВНЗ, а матеріали сайтів допомагали уточнити певну інформацію.

Джерела та література

1. Андрущенко В.П. Освіта України у світлі суспільних проблем і суперечностей // Наукові праці МАУП / Редкол.: М.Ф. Головатий (голов. ред.) та ін. – Вип. 5: Актуальні питання політології. – К.: МАУП, 2003. – 168 с.
2. Андрущенко В. Теоретико-методологічні засади модернізації вищої освіти в Україні на рубежі століть // Вища освіта України. – 2001. – № 2. – С. 5-14.
3. Бар'яхтар В.Г. Економить на освітанні – знищить майбутнє України // Зеркало тижня. – 1999. – 9 жовтня. – С. 17
4. Батченко Л.В., Череватський Д.Ю. Развитие системы высшего образования в Украине в период рыночных преобразований. – Донецк: Институт экономики промышленности НАН Украины, 1997. – 120 с.
5. Бебик В.М. Національна освітня політика та проблеми входження України у світовий інтелектуальний простір // Проблеми та перспективи української реформи / Кол. моногр. за заг. ред. М.Ф. Головатого, Г.В. Щокіна. – К.: МАУП, 2001. – 248 с.
6. Боголіб Т.М. Ринкова модель вищого навчального закладу: Монографія. – К.: «Міленіум», 2007. – 244 с.
7. Вища освіта України: Короткий довідник 1996-1997 рр. – К.: Компас, 1996. – 137 с.
8. Вища освіта: соціальні реалії // Освіта. – 2002. – 30 січня-6 лютого.
9. Вищі навчальні заклади України: Інформаційний довідник. – Харків: Торсінг, 2000. – 160 с.
10. Дагабян А.В., Михальченко А.М. Некоторые проблемы формирования системы образования // Л.А. Тобажнянский (ред.). – Х.: Форт, 2001. – 320 с.
11. Донецький державний університет / Ред. кол.: В.П. Шевченко (відп. ред.) та ін. – Донецьк: Отечество, 1998. – 160 с.
12. Донецький національний університет / Ред. кол.: В.П. Шевченко (відп. ред.) та ін. – Донецьк: Норд-Пресс, 2002. – 340 с.
13. Дудка Н.І. Высшая школа Украины: стратегия управления и проблемы реформирования. – Харьков: Основа, 2002. – 272 с.
14. Історія Одеського університету (1865-2000): Наукове видання / Гол. ред. В.А. Сминтина. – Одеса: Астропринт, 2000. – 226 с.
15. Кігель Р.Ю. Вища школа і перехід до ринкової економіки. – Вінниця, 1994. – 415 с.
16. Концептуальні засади модернізації системи освіти в Україні // Програми та матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Харків: Міністерство освіти і науки України, Народна українська академія та ін., 2002. – 206 с.
17. Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – 216 с.
18. Крізь терни... Нариси становлення приватної вищої освіти в Україні / Народна українська академія; Під заг. ред. В.І. Астахової. – Харків, 2001. – 356 с.
19. Кучма Л.Д. Якою буде Україна в XXI ст., залежить від того, що ми зробимо зараз // Уряд. кур'єр. – 1997. – 22 березня. – № 52-53.
20. Масальський В. І. Вища освіта на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові орієнтири розвитку // Вісник Донецького університету. Сер. Б: Гуманітарні науки. – 2000. – № 1. – С. 258-262/
21. Навроцький О.І. Вища школа України в умовах трансформації суспільства. – Х.: Основа, 2000. – 240 с.
22. Національна система вищої освіти України. – К.: Генеза, 1998. – 40 с.
23. Новий довідник для вступника до вищого навчального закладу / За заг. ред. В. Співаковського. – К.: Гранд-Ліцей, 2001. – 208 с.
24. Огаренко В.М. Розвиток недержавної вищої школи в Україні (кінець 80-х – 2001 рр.). Автореф. дис. ... канд. іст. наук (07.00.01). – Запоріжжя, 2001. – 20 с.
25. Осипчук Н.І. В. Зайчук: «Освіта – це соціальне майно суспільства»
26. // Освіта України. – 1999. – 20 жовтня.
27. Осипчук Н.І. Про справи освітянські // Освіта України. – 1999. – 1-13 січня.
28. Перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями: (Затверджено Кабінетом Міністрів України від 24 травня 1997 р.). // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Спр. 194. – Арк. 62.

29. Положення про ступеневу систему освіти в Україні: Наказ Міністерства освіти України від 21.08.93. № 311 // www.ministry.edu-ua.net.
30. Про концептуальні засади сучасної історичної освіти в Україні: Проект концепції // Освіта України. – 2002. – № 18-19. – С. 7.
31. Сидоренко О.Л. Проблеми реформування вищої освіти в Україні: Науково-практичний посібник для працівників освіти. – Х.: Харківський гуманітарний інститут. – Народна українська академія, 2000. – 57 с.
32. Сопівник Р. Зростання ролі студентів у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів України: історичний аспект (90-ті рр. ХХ – початок ХХІ ст.): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – історія України.; Динаміка мережі вищих навчальних закладів за рівнями акредитації (1992 – 2003 рр.) / Національний аграрний ун-т. – К., 2004. – 190 с.
33. Сопівник Р.В. Історіографія та джерельна база досліджень проблем становлення сучасного студентського руху // Студентський рух в сучасній Україні: реалії, тенденції та перспективи розвитку: Матеріали Всеукраїнської Науково-практичної конференції. – Київ, жовтень 2002. – К., 2003.
34. Список переможців Всеукраїнської студентської олімпіади 1997/98 навч. року: (Додаток 1 до Наказу Міністерства освіти України № 336 від 11 вересня 1998 р.). // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Спр. 245. – Арк. 19
35. Список переможців Всеукраїнської студентської олімпіади 1998/99 навч. року: (Додаток 1 до Наказу Міністерства освіти України № 349 від 11 жовтня 1999 р.). // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 18. – Спр. 294. – Арк. 21
36. Указ Президента України «Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти України» від 17 лютого 2004 р. // www.ministry.edu-ua.net.
37. Указ Президента України «Про заходи щодо державної підтримки освіти в Україні» від 9 червня 1994 р. // Законодавчі та нормативні акти про освіту в Україні. – К.: Ін-т управління і менеджменту, 1999. – Т. 1. – С. 103-105.
38. Фініков Т.В. Сучасна вища освіта: світові тенденції і Україна. – К.: Таксон, 2001. – 176 с.
39. Червінський В.В. Національна освіта як соціально-культурне явище // Учитель. – 1999. – № 11-12.
40. Ямковий В.А. Вища освіта за роки незалежності: Стат. аналіз. – К., 2001. – 256 с.
41. <http://www.ccssu.crimea.ua>.
42. <http://www.odnu.edu.ua>.
43. <http://www.pdpu.poltava.ua>.
44. <http://www.tspu.edu.ua>.
45. <http://www.vspu.edu.ua>.
46. <http://www.zsu.edu.ua>.